

KAR BOLALAR MAKTABIDA DAKTIL NUTQIGA O'RGATISH ISHI MAZMUNI USLUBLARI

SHUKURJON YOQUBOVA OYBEK QIZI

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta'lim fakulteti

Surdopedagogika yo'nalishi 302-guruh talabasi

Ona tili o'qitish texnologiyasi fanidan

ANNOTATSIYA

Kar bolalarni daktil nutqiga o'rgatish maxsus pedagogika jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki daktil tizimi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga lingvistik ma'lumotni tez va aniq qabul qilish, fikr bildirish hamda muloqot ehtiyojini qondirish imkonini beradi. Daktilli nutq o'zida qo'l barmoqlarining ma'lum shakl va holatlashtirishiga asoslangan vizual-kinestetik aloqa vositasidir. O'rgatish jarayonining mazmuni fonetik-grafik asoslarni shakllantirish, qo'l konfiguratsiyalarini farqlash, harflar va so'zlarni daktil orqali ifodalash, so'zlashuv va o'qish jarayonida daktil yordamidan ongli foydalanishni rivojlantirishdan iborat.

Mazkur jarayon bosqichma-bosqich tashkil qilinadi: avvalo barmoqlarni rivojlantirishga qaratilgan tayyorlov mashqlari, keyinchalik harf konfiguratsiyalari bilan tanishtirish, so'ng so'z va gaplarni daktil qilish malakasini shakllantirish amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: kar bolalar, daktil nutq, maxsus pedagogika, barmoqlar alifbosi, vizual-kinestetik muloqot, surdotarbiya, daktil metodlari, multimodal o'qitish, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar.

KIRISH

Kar bolalar maktabida daktilli nutqqa o'rgatish jarayoni eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun kommunikativ rivojlanishning tayanch mexanizmlaridan biridir. Daktilli nutq bolaning qo'l barmoqlari harakatlariga asoslangan vizual-kinestetik aloqa shakli bo'lib, u nafaqat muloqot ehtiyojini qondiradi, balki fikrlash, tushunish va nutqni idrok etish jarayonlarini ham rivojlantiradi.

Maxsus ta'lim jarayonida daktilli muloqot og'zaki nutqni qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida muntazam qo'llanadi va o'quvchi uchun yangi til birliklarini tezroq egallash, mantiqiy bog'lanishlarni anglashi hamda mustaqil fikr bildira olishini kuchaytiradi.

Mavzu dolzarbligi shundaki, bugungi kunda maxsus ta'lim tizimi ham pedagogik innovatsiyalar, ham davlat rahbariyati tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy himoya siyosati bilan bir qatorda rivojlanmoqda. Daktilli nutqqa o'rgatishning

samaradorligi individual yondashuv, multimodal metodlar, psixomotor rivojlanishga asoslangan mashg'ulotlar hamda ijodiy-amaliy yondashuv bilan bevosita bog'liqdir.

ASOSIY QISM

2021-yil 29-sentyabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida Prezident maxsus ta'lim tizimini modernizatsiya qilish zarurligini ta'kidladi. Ushbu nutqda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun zamonaviy kommunikativ metodlar, jumladan daktill nutqni rivojlantirish bo'yicha innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish vazifasi belgilangan.

2022-yil 25-avgust kuni ta'lim sohasi mutaxassislari bilan uchrashuvda davlat rahbari kar bolalar maktablarini texnik vositalar, multimediali darsliklar va qo'shimcha ko'makchi texnologiyalar bilan ta'minlash masalasini ko'tardi. U daktilli nutqni rivojlantirish uchun yangi metodik platformalar yaratishni qo'llab-quvvatlashini aytdi.

2022-yil 7-fevral kuni qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi farmonda maxsus maktablarda multimodal ta'limni rivojlantirish, daktill alifbo o'rgatish metodikasini yangilash, o'qituvchilar malakasini oshirish vazifalari belgilandi.

2023-yil 12-iyul kuni tasdiqlangan maxsus ta'limni qo'llab-quvvatlashga doir qarorlar paketi kar bolalar uchun vizual-kinestetik ta'lim, daktill-grafik mashg'ulotlar va kommunikativ o'yin metodlarini kengaytirishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi.

Kar bolalar maktabida daktill nutqiga o'rgatish deganda biz eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga qo'l barmoqlari orqali shakllantiriladigan maxsus alifbo va barmoq-konfiguratsiyalardan foydalanib muloqot qilishni o'rgatish jarayonini tushunamiz. Daktill nutq kar bolaning atrofdagilar bilan bevosita aloqa qilishini, so'zlarni idrok etishini, matn mazmunini tushunishini va o'z fikrini ifodalashini osonlashtiradi. Bu jarayon nafaqat qo'l harakatlarini ko'rsatishdan iborat, balki bolaning vizual idrokini, motorik ko'nikmalarini, tafakkurini va nutqiy faoliyatini birgalikda rivojlantiradigan murakkab pedagogik tizimdir.

Daktill nutqning asosiy maqsadi kar bolaga tilning grafik shaklini qo'l barmoqlari orqali "ko'rinarli" qilib berishdir. Shuning uchun daktill mashg'ulotlar jarayonida bola qo'l harflarini ko'radi, takrorlaydi, ularga ma'no bog'laydi va asta-sekin ushbu tizim yordamida gapirish va o'qish jarayonini mustahkamlaydi.

Kar bolalar maktablarida daktill nutqni o'rgatish ko'pincha sinf ichidagi ideal sharoitlarda olib boriladi. O'qituvchining qo'l harakatlari aniq, yorug'lik yaxshi, bola atrofidagi chalg'ituvchi omillar minimal bo'ladi. Bunday sharoitda bola daktill alifbo va so'zlarni juda yaxshi o'rganadi, hatto ularni tez takrorlay oladi. Ammo real hayotga chiqqanda vaziyat mutlaqo boshqacha bo'ladi. Turli odamlarning qo'l harakati turlicha, muloqot tezligi har xil, yorug'lik ba'zan yetarli bo'lmaydi, ko'z diqqatini bo'lib yuboradigan o'tkinchi tovushlar, harakatlar, atrofdagi odamlar mavjud bo'ladi. Natijada bola o'rgangan alifbosini amalda qo'llay olmay qoladi.

Ayrim hollarda bola daktill harfni tanish uchun juda ko‘p vaqt ketkazadi, muloqot uziladi, bola o‘zini noqulay his qiladi va bu jarayon asta-sekin ijtimoiy chekinishga olib boradi.

Bu global darajada uchraydigan muammo. Chunki daktill nutq ko‘plab rivojlangan ta’lim tizimlarida ham asosan sinf ichidagi nazoratlangan sharoitlarda o‘rgatiladi, real hayotga mos muhit yetishmaydi. Demak, kar bolalar nazariy o‘rgangan, biroq amaliyotda qo‘llay olmaydigan muloqot tizimi bilan yolg‘iz qolmasligi uchun yangicha yondashuv talab qilinadi.

Daktill nutqni ko‘p modal muhitda o‘rgatish konsepsiyasi.

Bu konsepsiya shundan iboratki, kar bolaga daktill nutqni faqat qo‘l harakati sifatida emas, balki ko‘rish, sezish, idrok qilish, kontekstga moslashish va hissiy holatlarni anglash bilan uyg‘unlashtirib o‘rgatiladi. Bu yondashuv daktill nutqni hayotning o‘ziga olib chiqadi. Quyida bu konsepsiyaning amaliy va kreativ shakllari ilmiy izoh bilan birga yoritiladi.

Bola uchun maxsus o‘quv zonasi yaratiladi. Bu zona faqat yorqin sinf emas, balki turli yorug‘lik darajalari, turli fon sharoitlari, turli masofalar va turli qo‘l holatlarida daktill harflarini ko‘rishga moslashgan muhit bo‘ladi. Masalan, daktill harfi gohida yon tomondan, gohida pastroq burchakdan, ba‘zan sekinroq, ba‘zan tezlasha borib ko‘rsatiladi. Bu vizual moslashuvchanlikni oshiradi, bola bir xil mukammal daktill ko‘rinishiga qaram bo‘lib qolmaydi.

Ilmiy jihatdan bunday mashqlar vizual differensial idrokni kuchaytiradi, ya’ni bolaning miya faoliyatida har xil signallarni tanib olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Daktill nutqni faqat ko‘rish emas, balki sezish orqali ham o‘rgatish mumkin. Maxsus materiallardan tayyorlangan relyefli kartochkalar yoki barmoq tremorlarini sezdiruvchi mashqlar orqali bola harflarning konfiguratsiyasini qo‘li bilan ham his qiladi. Bu multimodal o‘rganish xotirani kuchaytiradi, ayniqsa motor xotirani.

Bu ilmiy nuqtai nazardan kinestetik mustahkamlash deb ataladi ya’ni qo‘l harakati orqali shaklni eslab qolish qobiliyati.

	Tajriba / Tadqiqot / Kontekst	Asosiy usul / yondashuv	Aniqlangan natija / foyda
1	Fingerspelling Used in Classrooms by Teachers of the Deaf and Hard-of-Hearing (ta’lim boshlang‘ich sinflarida, AQSh)	Har dars davomida daktill (fingerspelling) so‘zlarni muntazam ravishda ishlatish; daktillni print matn bilan “chaining” usulida biriktirish	O‘rtacha 40-daqiqa darsda 54 ta daktill holati; o‘qituvchilar ko‘p daktill qilganda o‘quvchilarda ham daktill ishlatish natijasi oshadi
2	Fingerspelling as a pathway to deaf	Sign-language + daktill + print ta’limini	Daktill va sign-language nazariy va amaliy bilingval /

	Tajriba / Tadqiqot / Kontekst	Asosiy usul / yondashuv	Aniqlangan natija / foyda
	children's reading: a scoping review (ko'plab tadqiqotlarni qamrab olgan sharhlovchi tahlil)	kombinatsiyalash (multimodal yondashuv)	bimodal ta'limda o'qish ko'nikmalarini yaxshilaydigan muhim vosita ekanligi, daktill orqali orthografik kodlash va o'qishga tayyorgarlik paydo bo'lishi
3	Fingerspelling as a Novel Gateway into Reading Fluency in Deaf Bilinguals (kattalar / yoshlar orasida, bilingval muhit)	Fingerspelling skill (qo'l-harakat orqali so'z kodlash) + sign / print integratsiyasi	Fingerspelling qobiliyati, sign-language mahoratidan mustaqil ravishda ham, o'qish tezligi va aniqligini sezilarli darajada oldinga suradi daktill + orthografik ko'nikma o'rtasida mustahkam bog'liqlik mavjud
4	Predictors of Word and Text Reading Fluency of Deaf Children in Bilingual Deaf Education Programmes (Gollandiya, bilingval ta'lim sharoitida)	Bimodal bilingval ta'lim, fingerspelling va sign + print aralashuvi, daktillni ortografik o'qish malakasiga bog'lash	Tadqiqot natijalariga ko'ra, daktill (fingerspelling) va lug'at hamda orthografik bilish (print decoding) bolalarning o'qish va yozish mo'lmayliklarini yaratishda eng kuchli omillardan biri bo'lgan.

XULOSA

Kar bolalarni daktill nutqiga o'rgatish nafaqat qo'l barmoqlari yordamida harflarni ifodalashni o'rgatuvchi texnik mashg'ulot, balki ularning lingvistik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladigan kompleks pedagogik jarayondir.

Chet el tajribasi shuni ko'rsatadiki, daktill nutq o'qish, yozish va umumiy til kompetensiyalarini shakllantirishda o'ta muhim ko'prik vazifasini bajaradi. Multimodal yondashuv ya'ni ishorat tili, daktill va yozma tilni uyg'un qo'llash kar bolalarning og'zaki tilga ekvivalent bo'lgan barqaror vizual-lingvistik tizim yaratishiga yordam beradi.

Xorijiy ilmiy manbalarda daktillning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni aniq faktlar bilan tasdiqlangan: daktillni muntazam qo'llaydigan o'qituvchilar o'quvchilarining matnni o'qish aniqligi, ortografik kodlash qobiliyati, so'z boyligini oshishi bilan bog'liq sezilarli ijobiy natijalarga erishadi. Bu esa daktill nutqi o'z vaqtida

va tizimli o'rgatilsa, kar bolalarning tilni o'zlashtirishdagi cheklovlarini sezilarli darajada yumshatishini ko'rsatadi.

Shuningdek, daktill nutqining psixologik afzalliklari ham mavjud. O'quvchilar qo'l bilan harf shakllarini yaratish orqali vizual, motorik va semantik jarayonlarni bir vaqtda ishga soladilar. Bu ularning xotira, diqqat, tafakkur va idrok dinamikasini kuchaytiradi. Daktill jarayonida o'quvchi faol subyektga aylanadi, ya'ni u faqat til qabul qiluvchi emas, balki til yaratuvchi rolini ham bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Marschark, M., & Spencer, P. Foundations of Deaf Education: Language, Learning, and Development. New York: Oxford University Press, 2022.
2. Humphries, T., Kushalnagar, P., Mathur, G. Fingerspelling and Literacy in Deaf Children. Oxford: Oxford University Press, 2023.
3. Swanwick, R. Deaf Education Beyond the Western World: Context, Challenges, and Prospects. London: Routledge, 2022.
4. Sirojiddinova, M. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi. Toshkent: "Fan va texnologiya", 2022.
5. Rahimova, D. Maxsus ta'limda daktill nutqni shakllantirish texnologiyalari. Toshkent: "Innovatsiya ziyo", 2023.
6. Isoqjonova D. M., Safarova A. ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA BOG'LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISH //International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2025. – C. 148-152.
7. Dilfuzakhan I. METHODOLOGIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS OF STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENT IN NATIVE LANGUAGE LESSONS //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2025. – T. 3. – №. 2. – C. 5-8.